

ЈЕРЕЈ ЛАЗАР

# Српска средњовековна књижевност и будућност српске књижевности

*БОРЉЕ СП. РАДОЈИЧИЋ: Старо српско песништво IX — XVIII века, Крушевац, 1966.*

*Књижевна збивања и стварања у средњем веку и у турско доба, Матица српска, Нови Сад, 1967.*

Рад проф. Борђа Сп. Радојичића на старој српској књижевности, рад који прославља своју четрдесетогодишњицу, није потребно истицати од колике је важности не само за боље упознавање наше културне прошлости, за скоро дефинитивну слику коју можемо сада да имамо о старој српској књижевности, већ је такође и од значаја за будућност српске књижевности. Сада имамо могућност да на основу добро приказаног материјала, историјски срећеног и провереног, што је са несумњиво извршним познавањем проф. Радојичић обавио, да сагледамо сав њен континуитет и правимо значајне синтезе или закључивања о месту и улози те књижевности у нашем развоју како у прошлости тако и за будућност.

Пре свега када нам проф. Радојичић указује на прву српску књигу да је била МАРИЈИНСКО ЈЕВАНЂЕЉЕ из XI века, писано глаголицом, морамо да имамо на уму основну чињеницу да наша књижевност, а што значи и сва просвета и сав културни развој, почиње на инспирацији књиге, чији су „писци били директно инспирисани Богом, изражавајући своју мисао кроз једну узбудљиву поезију која се и по лепоти не може превазићи... у којој се

користе неуобичајени симболи... пре красне апокалиптичке визије... то је Св. Писмо или Библија, иако написана од већег броја писаца ипак представља од своје прве странице, Књиге Постања, до последње, Откривења Јовановог, једну несумњиву дивну хармоничну целину, за коју се верује да је Божанског порекла и које се описује речју „Откривење“. Таква је сцена ове књиге у историјама светске књижевности, наравно за Цркву она значи нешто далеко више, као и за сву културну историју човечанства. Потврдила се и у нашој култури да је од пресудног значаја за развој и напредак, без које себе не можемо ни да замислимо или и дискутујемо свој проблем културе.

Није случајно да и прво српско књижевно дело, *Легенда о дукљанском снезу Владимиру*, (погинуо 1016. год.), говори о борби српског владара за идеале усавршавања свога народа према циљевима ове велике или највеће књиге светске књижевности, Св. писма, и то у оквиру једне драме, са свим облицима психолошке борбе и напора за највиши идеал који човеков живот чини стварним. Ова драма са јеванђелском основом читана кроз цео сред-

њи век у најширим масама нашег народа, данас обновљена кроз филмску индустрију несумњиво да би имала исти интерес и значај за наш даљи развој.

Све даље што долази, све даље што се ствара у прози и у поезији кроз векове српске историје има исти значај — јер суштински непрекидно обрађује човекову личност, његову слику и мотиве његовог владања. То је заиста књижевност у правом смислу речи.

Када данас књижевни критичари желе да поврате поверење у књижевност, када указују да поетска просвећивања и сагледања живота као метафизичке слике, нису нешто што треба да буде ствар прошлости, јер оно што нам дају песници и уметници, на пример Достојевски или Шекспир, или који други уметник и филозоф, не могу нам дати физичари, биохемичари или математичари, књижевни критичари при томе истичу и опасност од саме науке, уз све њене користи, за човека и његову „слику као човека“, јер нам прети опасност дехуманизације кроз аутоматизацију. У том смислу се залаже за књижевност књижевни критичар из Кембриџа Жорж Стајнер; он каже да је наука неутрална, али онај утицај који може да изврши на нас једна велика поема, неко значајно класично дело литературе, колико и како окупира нашу свест, то има и свој претежни утицај и на то како ми користимо и саму науку. Међутим, „како највећи део књижевности, и скоро њен најбољи део, лежи често у прошлости, на основу које се развијамо“ разлог је да се књижевни критичар Стајнер залаже за нужан дијалог између „прошлости и садашњег“.

Тај нам је дијалог заиста нужан. Проф. Радојичић својим радом га омогућава. Јер без осврта на нашу стару књижевност небисмо могли данас да говоримо у потпуности о значају књижевности уопште. Наравно, интерес за стару књижевност никада није престајао у нашем друштву, он се стално и непрекидно одржава у првом плану нашег рада и борбе за слободу и развој. Интензивније почиње још одмах у току саме борбе за слободу 1804. год. преко Вука Караџића, од тада даље ово интересовање је све веће. То је било од огромног или пресудног значаја за данашњи развој и борбу за савршенство социјалне облике живота.

Када нам исто тако још један проф. књижевности Ричард Хогарт каже да цени и воли књижевност на првом месту због тога што „она испитује, обнавља или тражи смисао људске egzистенције, јер испитује сву разноврсност, комплетност и необичност људског искуства“, онда заиста ненаучно би било занемарити књижевност прошлости, што ми у једном смислу то и не чинимо, али занемарујемо њену интелектуалну и моралну инспирацију, а што олетније научни став.

Ми се заиста интересујемо за стару књижевност, али и не за њену инспирацију. Несумњиво да смо у том погледу у једној противуречности, јер ценимо дело а занемарујемо оно што је инспирисало то дело. Како је књижевност суштински ствар искренности и није књижевност или уметност ако није тако, онда несумњиво та нас иста искреност тера и у њено процењивање или тражење инспирације на основу које је и постала. У књижевности заиста увек видимо на првом месту акцију, оплис човекове акције, против хаоса. То је искуство које је такође добро запажено. Ту борбу са злом бележи писац. То је заиста искуство у опраничавању зла. Зато проф. Хогарт каже да је вредност књижевника у томе што испред нас увек износи свеже искуство. У њему се и огледа то искуство. Због тога је књижевност најпогоднија интелектуална активност, погоднија од иједне друге, јер је „огледало целине искуства“, у њој видимо „колико само један дубок поглед на живот може да нам пружи и велику књижевност... што површан не може... и због чега нам је потребно што дубље проширивање и продубљивање нашег знања о себи и нашег односа са својим ближњим“. Залаже се на основу овога и овај књижевни критичар за читање добре књижевности која развија нашу „имагинацију“, схватање људског искуства“, а што нам је заиста нужно за добар живот.

Када данас дискутујемо о књижевности, када, што је неопходно, постављамо и питање њеног развоја или њене будућности, онда заиста не можемо а да при томе не обратимо пажњу на искуство наших радника на пољу нашег развоја из најдубље прошлости. Једно опромно искуство се крије у српској средњовековној књижевности. Осврнимо се на овакво концизно излагање проф. Радојичића:

„Оснивачи државе Немањића, сам Немања и његови синови, припадају историји књижевности. Немања не само због тога што је подизао манастире, који су били ондашња главна књижевна средишта. У дубокој старости, као калуђер на Атосу, он је диктирао своју аутобиографију, савим кратку али веома садржајну. Његови синови, монах Сава и Стефан... пишу биографије. То ће постати знаменита и необично пажљиво негована прана српске књижевности. Сава саставља и црквене песме.

До краја слободних српских држава биће читав низ српских књижевника. У манастиру Хиландару, који су на Атоку подигли Немања и његови синови, живе и пишу учени теолог Доментијан и веома вешт стилиста Теодосије. Архиепископ Данило, некадашњи хиландарски монах, приказује се и у својим списима као државник и дипломата, оно што је био и у животу... Деспот Стеван Лазаревић, од њега имамо неколико песничких састава... као витез био је веома познат у Западној Европи... био је библиофил племените врсте. Своје лепо образовање је добио брижним стварањем двеју жена од изузетне вредности. То је прво његова мати, кнегиња Милица... и његова васпитачица Јефимија, некадашња деспотица а тада смерна монахиња. Она је прва српска књижевница и славна везиља... Књижевну традицију монаха и архиепископа Саве негују српски калуђери и у доба турског ропства... У старој српској књижевности има хришћанске поуке сваке врсте, разних похвалних и хагиографских списа, многих узбудљивих апокрифа, историјских и географских дела, нешто филозофије и науке филологије, медицине, астрономије. Постоје музичка дела са посебним значајима... У току векова исписане су многе рукописне књиге разноврсног садржаја. Оне су пропадале за време честих несрећа које су погађале српске земље... Књижевна дела добијана су из византијске књижевности, али и са Запада. Стари Срби су читали романи и приповетке које су занимале читаоце и других народа...”

Из овог резимеа о српској књижевности ми имамо сав напавештај свега онога што садржи наша књижевност, као и у чему је сав њен значај. То је сређивање једног погледа на једну књижевност, али и оно што је сада најважније, и на чему нам предстоји друга етапа рада, указивање на смисао и садржај те књи-

жевности, као искуства, шта значи за нас данас, односно за развој књижевности и у нашој будућности. Како поступити према том искуству. Јер, остаје чињеница да целокупна савремена литература произилази из средњовековне, произилази кроз развој језика али и мисли, њеног искуства. Ми ћемо се коначно у овом приказу и задржати на томе да крај те средњовековне књижевности, а што је уствари наша данашња књижевност, враћа се, у једном смислу на траг, свом почетку. То је опет једно наше најновије искуство и у том погледу ми желимо да се у овом приказу на то и осврнемо.

Пре свега у чему је суштина или шта је то што је основно у старој српској књижевности? У сваком случају, на првом месту, једно забележено искуство тражења смисла људског искуства, основ са којег се креће у акцију, односно утврђење прихваћеног смисла, као што је Откривење о којем Црква учи. Усвајање Откривења јесте суштина почетка наше књижевности. У њој се откривење доцније стално оправдава. Вредно је да се овде опоменемо и тога, што се закључује у савременој књижевној критици, такође, да чисто књижевне вредности нису довољне, сам начин писања, језик, литерарни облик. То је средство.

Због тога, у једном смислу наша стара књижевност јесте ангажована књижевност. Свети Сава своје књижевно дело ствара у једном духу једне заиста велике ангажованости, али толико непосредно, са толиким напором за оним универзалним у човеку, да то онда и није уствари нека „ангажованост” која умањује чисту литерарну вредност тога дела. Св. Сава нам пише да се боримо против лењости, „сувишка злобе”, да чинимо подвиге у добру, да „једемо плод свога труда”, да одстрањујемо зле помисли, да подносимо храбро невоље... Или, када у наставку овог рада пева ученик Данило:

Јер помоћу  
владике твојега Христа  
погубљено пронађе,  
и расуте сабра,  
и убоге обогати,  
и пало подиже,  
и неславне прослави,  
и оно просто што никада није било  
као дивно и преславно објави  
у отачаству твојем.  
...

Исто тако у песми кнегиње Милице доцније монахиње, имамо једно искуство љубави, на пример, једне дивне љубави жене према своме мужу, један диван пример искуства лепоте љубави, стварне у оквиру лепоте тајне брака, изражене без неког конвенционалног наглашеног патоса, већ живе, као диван пример за углед, у којој се ломи један бол и једна љубав, једна снага и насртај слабости којој је потребна помоћ и за коју се обраћа њему, Лазару, „који сијањем све звезде надсијава“, који је „проповедник Тројице“, и заробљеним ослободитељ“; заиста дивна песма и забележено искуство лепоте љубави жене и мајке лепоте живота; нешто уколико нам недостаје све нам недостаје; али, што такође баш и из ове песме можемо да осетимо, да нам тај недостатак наука не може пружити, на пример, биофизика или која друга. Колико се пак ценило читање овакве поезије још у средњем веку сведочи нам и овај стих, из 1411. године, Гаврила Хилендарског: „Весели се веома, о ти који читаш...“ Према томе заиста средњовековна књижевност има и то колико да баци своје светлости на сва наша данашња достигнућа, као и на све оно што у наговештају данашњег живота очекујемо у будућности. Ако би на пример поставили питање традиционалних вредности у средњовековној књижевности за наш данашњи рад на књижевности несумњиво да бисмо морали да обратимо пажњу на онај необично успешан начин везе између човека и природе, света, који се изражава кроз ту књижевност, њене симболе, метафоре, украсе, све је ту дато необично вешто у извршним ситезама између предмета и симбола, ствари и живота. Треба заиста да обратимо пажњу на све ово. Професору Борћу Сп. Радојичићу смо заиста захвални за ову могућност.

Када заиста из историје књижевности видимо колико оно што чини њен садржај није ништа друго до тражење смисла и оријентације пред крајњим питањима појаве живота и његовог осмишљања, онда заиста наша средњовековна књижевност јесте и белешка тога искуства. То је реалистичка књижевност, у њој је изражена заинтересованост за питања свакодневног живота, његовог бола и радости, реалности и истине. Зачућује колико финог духа налазимо у друштву тог времена, финих нежних осећања, али и сазнања о свим пре-

прекама ка усавршавању, свег зла које окружава човека и одузима му нешто од оне снаге која му је потребна да схвати истину, да дође до реалности истине. Због тога наша стара књижевност јесте стварно реалистична књижевност; када је данас читамо лако осећамо да није писана само ради писања, већ ради живота, да живимо са њом, што смо и чинили. Није била удаљена од живота, апстрактна; већ сигурно можемо да кажемо да нам је у једном смислу ближа и данас од многобројних савремених експеримената кроз које тражимо нове стилове, или нову књижевност, а која нам је несумњиво потребна, али са којом све теже успостављамо контакт или комуникацију.

Када нам проф. Радојичић каже да „С првим годинама XIII века, од времена Савиног књижевног и песничког рада у манастиру Студеници, српско пеоништво узима све веће замахе“ ми од тада па све до данас можемо да пратимо и развој свог већ сигурно утврђеног хуманизма који црпи своју снагу из тела Цркве. То је нешто што стално остаје присутно у нашем развоју. Тај почетак „нашег књижевног и песничког рада“ јесте и доба реформе експанзије и нашег интелектуалног живота, где се у тешким данима и пред тешким напорима не сентименталише, већ се уздижемо изнад реалности стварног живота, да би баш са једног вишег става успелије овладали стварним животом. Ту морални погледи на првом месту руководе и нашим емоционалним животом. Тако, ова уметност, одмах од свог почетка, није нека игра без сврхе, већ израз једног већ утврђеног гледишта или смисла, израз осећања апсолутне зависности од нечег вишег, израз једног необично великог труда да се укаже колико већ живимо у једном поднебљу у којем је успостављен правилан однос са оном Снагом која се манифестује као Творац света, и да је она у суштини нешто добро, морално. Јер је све у том свету, у којем смо, подложно законитости добра, све наше мисли, сва наша осећања. Свет није хаос али смо пред задатком да савладамо зло.

Међутим, када све ово откривамо у својој старој књижевности, откривамо и то да наши преци имају исте веровања као и ми, као и да су њихова искуства и наша. Али да су свему томе предходила дуга тумара-

ња у далекој прошлости из које смо се извукли. Отуда и наше прослављање Св. Саве и његовог оца Св. Симеона, и низ осталих српских владара као светитеља, јесте захвалност за сву помоћ коју су пружили свом народу да кроз државу и њену организацију што успелије дођу до што сигурнијег погледа о смислу свог живота, његових вредности и лепоте. Држава је ту била у служби највиших вредности, она је била од другостепеног значаја, основно је било вера у „Свету Тројицу“, у „Господа који даје светлост“, који „просвећује“, који се „признаје са вером и љубављу“. То је основа и са ње само можемо да пратимо развој нашег националног карактера; другогачије он не би могао да се разуме. То је уствари развој једног индивидуалитета, ради успешнијег и бржег усвајања једне универзалне идеје о смислу појаве живота за којом се стотинама хиљада година тумарало.

Када нам један од највећих песника нашег времена Т. С. Елиот каже да ми не можемо ценити једну књижевност само на основу њених литерарних вредности, са чисто литерарног стандарда, ми заиста осећамо онда још више лепоту наше старе књижевности. Али, придружујући се овом гледишту оксфордски проф. В. В. Робсон, с друге стране примећује да једно дело не можемо ценити опет само са тачке гледишта у каквом односу стоји према животу, за које се вредности залаже, или шта садрже у себи, јер би тим нетирано оно без чега се књижевност не да ни замислити, њене литерарне вредности“. До овог се „долази због притиска савремене психологије и социологије на књижевну критику“. Али и поред тога ипак оно што остаје као основно за једну књижевност јесте питање истине о животу коју можемо да откријемо у једном делу, јер „уколико би се у једном делу игнорисало морално искуство човечанства несумњиво да то дело не би имало вредности за нас, јер остаје чињеница да су људска бића „морална“ „и покушаји да се избегне ова чињеница у име реализма јесте исто толико нереално колико и нека „романса“, „Због тога, како нам то даље каже проф. Робсон, што ми не можемо да посматрамо живот са гледишта једне муве или Лукрецијевих богова, морамо да имамо свој морални суд о животу и његовим вредностима“. Овде нам је потребан извештај стандард, гледиште,

појам о „узвишеном“, оном трајном, добру, оно што је највише као вредност „Нобилити“. Поставља се онда и питање изградње овог „узвишеног“ у нама као стандарда за наш суд? Свако треба да га изгради за себе, јер је тешко икоме препоручити одакле да га предузме. Међутим, и ова изградња опет зависи од оног са чим смо у вези, од „класика“. Питање опет шта је класично тражи од богослова да укаже или опомене на оно што је до сада опробано као највише универзално, као оно што се кроз „само-тестове“ или „само-откриће“ показало заиста као универзално добро.

У историји оветске књижевности ми заиста имамо велика дела која су настала и изван оне традиције на коју се ослонила наша средњовековна књижевност — као моралне и интелектуалне инспирације — као што је то једно од највећих или највеће књижевно дело у светској литератури Св. писмо, али такође можемо да видимо да се или одликује само литерарном вредношћу или само по свом односу према животу, док ону идеалну синтезу литерарног и реалног, естетског и живота, једино можемо да откријемо у књижевности која настаје у периоду „наше ере“, у периоду „после Христа“. То је наша књижевност, и то је оно што и чини да га књижевност, заједно са својим инспираторским извором, Св. писмом, има највећи утицај на развој човека. У том погледу је и велика наша средњовековна књижевност, створена у свом времену да се живи са њом; ако се данас развија савремена књижевност између ова два екстрема, или је уско социјална, или сувише апстрактна, психолошка, онда несумњиво да наша стара средњовековна књижевност има и данас огроман значај за нас, баш у том погледу, као и сва остала велика дела у светској књижевности, која су се стварала у поднебљу проблематике коју Црква решава кроз своју догматику. Овде није потребно да набрајамо сва та велика дела, од књига Старога завета, па преко књига Новог завета, дела светих отаца, Блаженог Августина, великих дела средњовековне књижевности свих европских народа, преко Шекспира, Достојевског, и највећих живих песника и прозних писаца. Исти је случај и са нашом књижевношћу. Све најбоље имамо кроз интелектуалну и моралну инспирацију Цркве. Јер реалност живота у телу Цркве је нај

боље откривена. Тражење смисла у искуству историје Цркве има своју изврсну забелешку.

Ми морамо да разумемо ток историје и наше Цркве и наше књижевности. За последњих сто година истраживања на пољу наше средњовековне књижевности добили смо изврсну могућност да процењујемо и утврђујемо њену вредност. Рад проф. Радосићића је од посебног значаја у том погледу и представља неку врсту и краја, и почетка, почетка једне дефинитивне процене наше старе књижевности и са тачке гледишта њене литерарне вредности, али и са гледишта њеног односа према животу, а то значи онога што је иза њене литерарне вредности и што представља њену суштину., оно за што бисмо рекли да је „нобилити“, класично у њој. Ми до сада немамо ни сасвим тачну њену поделу или оцену како се она развијала из века у век, из периода у период, али и немамо ни њену процену са тачке гледишта њене моралне и интелектуалне инспирације. Све што констатујемо јесте да се развија у манастирима и око цркава, да су њени ствараоци наши свештеници.

Ми смо већ далеко одмакли ако је у питању процењивање наше средњовековне ликовне уметности или архитектуре. С обзиром на природу материјала на којем се књижевност пише ми смо успели да од ове врсте наше уметности најмање сачувамо, због чега ћемо увек бити у сумњи да ли ћемо икад бити у могућности да имамо тачну слику о њој. Али ипак оно што имамо од значаја је за бар приближну слику која нам је потребна, да бисмо могли да поведемо успешни дијалог са својом прошашћу.

Тај дијалог морамо да водимо у оквиру оног већ доброг обавештења која имамо о периодима развоја нашег средњовековног сликарства или архитектуре.

Свест о стилевима и својој средњовековној култури ми можемо тачно да пратимо преко успеха уношења у интелектуални живот свог друштва саме догме Цркве. Ми уобичајено указујемо на рад Св. Саве као коначан почетак нашег новог живота у оквиру једне државне организације која нам је била нужна: али у ствари то је био само крај еволутивне линије када смо дефинитивно усвојили хришћанску догму као ослонац нашем интелектуалном животу. Та-

да, можемо да кажемо, постајемо и свесни стилова у развоју своје културе, стила у ликовној уметности, стила у архитектури и онда сасвим логично и стила у књижевности. То је класично доба и наше ликовне уметности, и наше архитектуре али сигурно и наше књижевности. Предходи му несамоосталан период „Вардарске школе“, период када се појединачно усвајала истина, као жива вера, чија је моћ јака и у којој се наша личност још потпуно не изражава. Рађање из ове вере настаје кроз нашу зрелост коју почиње да води Св. Сава и његов отац св. Симеон. То је наш период самосталности или „драшки“ период, нека врста нашег хришћанског рационализма, пример за углед кориговању нашег данашњег „рационализма“.

Питање о стилу и свест о њему поставља нас пред питање промене која настаје. Оно што знамо о стилу Студенице, Милешева, Жиче, Сопотана, Богородице Љевшке, Грачанице, Дечана, било када је у питању ликовна уметност или архитектура, несумњиво да нам помаже да лакше нешто можемо да кажемо и о нашој књижевности из тог времена и поред тога што нешто можда и немамо све што је тада написано. Али ако се питамо сада о промени стила, о разлогу те промене шта значи сада, на пример, „Моравска школа“, несумњиво да морамо да се запитамо о односу тадашњег нашег човека према самој догми са којом и постаје свестан „стила“ у овом раду и развоју. До те би промене дошло и да није дошло до губитка наше средњовековне државе, мада несумњиво и тај толико драматичан догађај у промени нашег живота и рада, и развоја, има и свој утицај на промену стила. Али, погребу за променом ми увек осећамо, резултат тога је и тежња за новим стилем. То није каприц, већ развој који прати или му предходи и улога саме догме Цркве у животу човека или његовом односу према њој. То је резултат развоја. У првом периоду, у рашком периоду, она је више систем кроз који се живи, у моравском, она је више емотивна снага; стицајем политичких прилика догма постаје и шкољка у коју се заклањамо да бисмо се сачували. Има ту и нечег што би се могло рећи да је и период „романтизма“. Сведочи о томе поезија деспота Стевана Ларевића. Нови „стил“ који настаје у

нашој култури са премештањем нашег центра за рад и развој из средњег дела наше земље ка северу можемо још успелије да пратимо преко књижевности. То је наш 18 век са карактеристикама 18 века који се развија широм тадашње културе Европе. Ми се обнављамо доста у тадашњем развоју из традиције периода „светосавског ренесанса и његовог „рационализма“. Са развојем „романтизма у Европи развијамо и ми овој романтизам са ослоном и на средњовековни, ону емоционалност са којом смо живели да бисмо се сачували у ново насталом „моравском периоду“, о чему заиста изврсно сведочи и књижевност из овог периода, нарочито она њена емотивна страна. Црквеној догми овде прети опасност, због лопике ситуације, да се стави потпуно у службу националних осећања. Онда кроз епоху нашег романтизма у 19. веку ми запажамо и снажне ерупције екстремно развијеног рационализма који тражи отклањање догме Цркве из плана развоја човека. Настаје епоха реализма. Међутим, то стање ствари не остаје без реаговања. Најбољи српски песници и по стилу и по тематици, и по литерарним вредностима, али и првенствено по моралном искуству враћају се оном квалитету „нобилити“ у којем се наглашава мисао, реалност, основ или вредност појаве живота, враћају се стилу књижевности, светосавском ренесансу, његовом оном посебном рационализму, у којем је усвојен СИСТЕМ црквене догматике, или у којем се решава испитивање смисла људске egzистенције у свој њеној необичности, комплетности и дубини односа према животу, његовим изразима.

У овој целини искуства, о којој нам сведочи стара наша књижевност као огледало, лако се можемо уверити ако, на пример, узмемо да читамо „Старо српско песништво“ и „Сабрана дела Момчила Настасијевића“. Свуда иста борба или исто тражење. Модерна српска поезија није далеко од овога што је већ као искуство тражено, и нађено, и забележено у тој књижевности коју обележавамо као „средњовековну“. Наша стара књижевност је сасвим модерна књижевност. Њој се и данас сасвим логично упућујемо. Треба на пример упоредити везу између песника Момчила Настасијевића, преко Лукијана Мушицког, или Јована Старије Поповића, са средњовековном поезијом, али и преко овог истог пес-

ника и са најбољим достигнућима у данашњој нашој поезији. Она стиже данас кроз те „средњовековне квалитете“ и међународну изврсну репутацију, како због својих „литерарних вредности“, облику изражавања, али и по тражењу моралног основа, реалности живота, што такође карактерише толико изразито савремено модерно песништво или његово тумарање у тражењу смисла или острањењу бесмисла.

Ми смо овде пред једним опромним искуством, оно што и примећује књижевни критичар: „Људска су бића морална и покушај да се избегне ова чињеница у име реализма јесте исто толико нереално колико и нека „романса“, или „не можемо да посматрамо живот са гледишта једне муве или Лукрецијеvih богова“. Универзална људска потреба за смислом, за реалним, за осмишљеном појавом живота из живота за живот, опет прилази оној вери која се појављује као *Откривење*, а чија је општа карактеристика баш та иста „универзалност“; те две универзалности се поклапају — као што знамо из те универзалности рођена су и најбоља дела светске литературе. Будућност сваке књижевности па и наше лежи у тој универзалности, у универзалности Откривења.

Само, то је развој, лаган еволутивни развој, који свако мора да преузме за себе, у изградњи оне „нобилити“, која је основ свих најбољих остварења на пољу уметности. Историја светске књижевности нам сведочи о томе. На почетку је инспираторска снага књижевности књига Св. писма Старог и Новог завета. Јер случај тумарања модерне књижевности, њене поезије и психолошког романа или приповетке, само је израз искуства да нам модерна наука не може заиста дати оно што може на пример Шекспир, Достојевски, или који други велики књижевник.

Ако је књижевност „огледало једног целог искуства“ онда би то био велики рескир или ненаучни став усред све наше научности да се то огледало, наша средњовековна књижевност, стави у музеј или библиотеку за старе књиге; као искуство та књижевност почиње да живи и у модерној поезији. У томе је њена будућност. Јер када нам је била потребна поезија у једном релативно толико сиромашном друштву, какво је